

«ЧИ ВЖЕ НЕ ПОРА...»

(рецензія на роман: Горбатюк В. *Ще настане ваша пора* : докум. роман / В. І. Горбатюк. – Хмельницький: Поліграфіст-2, 2012. – 367 с.)

«Чи вже не пора...». Саме таку назву мав перший вірш Володимира Сосюри українською мовою за 1917 рік (а не твори 1920 року, як уважалося раніше). Документальний роман Василя Горбатюка «Ще настане ваша пора» відтворює переважно події перших років після Другої світової війни з екстраполяцією на сучасність. Обидва такі різні твори єднають ключові тези: українська нація перебуває на порозі важливих змін, коли вирішується, чи стане вона повноцінною державною нацією, а чи знову на роки скотиться до стану рабського животіння в одній і тій самій імперії, хіба з іншими назвами. Так було в добу Української революції, так було в роки Другої світової, так було і є в останні два десятиліття незалежної України.

Прикро, але сподівання тільки на майбутнє: «Ще настане ваша пора», «Чи вже не пора...» тощо. А потрібна пора ніяк не настає. Як переконливо впливає зі сторінок роману В. Горбатюка, не настає через відсутність національної самосвідомості, прагнення зберегти свою маленьку синицю в руках, ніж загального журавля у небі, за якого треба боротися, а це ж так не звично. Та й лячно. За якихось два з лишком десятиліття радянської влади подільське селянство настільки зриднілося з власним рабством, утратило будь-які моральні імперативи, що готове продати далекого і близького заради тимчасової мізерної вигоди, вислужитися перед катом, який, однак, спуску все одно не дасть нікому. Але так само органічно зі сторінок роману впливає ще одне переконання: українці ніколи не скоряться, бо завжди будуть хай наївні та недосвідчені, хай одиниці, але ті, хто готовий пожертвувати собою, власним життям, коханням, майбуттям заради щастя рідної землі, співвітчизників, більшість із яких така байдужа або ж і невдячно ворожа.

Документальні жанри вимагають від письменників поєднати непоєднуване: з одного боку, потрібно якомога повніше й точніше відтворити реальні факти, події, явища; з іншого боку, не можна забувати, що пишеться таки твір мистецтва, в якому повинна бути своя, художня, правда і сюжетно-композиційна довершеність. Тому брав у руки роман Василя Горбатюка з певним острахом. Знаючи його не лише як майстра великої прози, але також і як сумлінного, фахового науковця, очікував зустріти детальний виклад зібраного фактологічного матеріалу, логічно впорядкованого, з глибоким аналітичним опрацюванням. Зрештою, все це у книзі є. Але не лише це. Не пошкодував, що прочитав таки грубенький том майже на 370 сторінок дрібного кеглю, бо «Ще настане ваша пора» – повноцінний, довершений роман. В одних епізодах він приваблює інтригуючими перипетіями (що повинно бути неминучим при зображенні підпільної діяльності, збройної боротьби), в інших – тонким психологізмом у творенні образів, ще в інших – у вмінні виписати розлоге епічне полотно, коли автор «обкладає» читача безліччю тонких, влучних, потрібних і непотрібних деталей, створює ілюзію окремого герметичного світу, про який він усе знає, але не все встигає нам розповісти через брак чи то часу, чи то обсягу твору.

Про що йдеться у документальному романі? Школярі-переростки, які два-три роки навчання змушені були пропустити через німецьку окупацію, серед них і активісти-комсомольці, починають задумуватися, чому ж так важко жилося й живеться їм, їх сім'ям, мешканцям рідних сіл Женишковець і Гоголів Віньковецького району на Хмельниччині. Від аналізу конкретних фактів вони приходять до узагальнення про злочинність усієї радянсько-компартійної влади від низової сільської ланки і до самого верху. Юнакам і юнкам хочеться діяти для соціального і національного звільнення рідного народу, але не знають, як це робити. Вийти на контакт із оунівським підпіллям їм не вдалося. Та допоміг випадок: у пошуках притулку підпільники ОУН самі виходять на них. Утворений раніше невеликий осередок починає активно діяти. Хоча що вони можуть зробити, та ще й проти такої потужної та жорстокої репресивної машини? Читаючи заборонену «націоналістичну» літературу та передаючи іншим, прозрівають стосовно минулого й сучасності українців та їх протистояння з зовнішніми окупантами. Стають зв'язковими для організованого оунівського підпілля, надають їм притулок, однак все це має спорадичний, несистемний характер. Пробують, не зовсім удало, поширювати листівки на малій батьківщині й у Києві. Зрештою, частина з них стає до збройної боротьби.

Документальний роман В. Горбатюка вчергове руйнує міф, який наполегливо роздували і роздувають сусіди зі сходу, вітчизняні комуністи, регіонали й іже з ними: мовляв, національно-визвольний рух у роки Другої світової війни та у післявоєнні роки – явище винятково галицьке, а зараз ми спостерігаємо, нібито, експансію «бендеровських» ідей на всі інші українські терени. Твір переконує, що вся Україна була в огні народного спротиву, зокрема і Хмельниччина. І це не витвір авторської уяви, художнього домислу, а документально підтвержені факти того, як спонтанно зроджується неприйняття облудної комуністично-емгебешної ідеології, риторики і репресивної машини, формується саможертвний патріотизм.

Юнацтво вражає своїми романтичними прагненнями, що так характерно для молоді, наївними сподіваннями на очікувану підтримку з боку «народу», жертвністю аж до самозречення. Ще по-дитячому вони вчать напам'ять «Декалог націоналіста», ґрунтовно штудіюють праці з історії України, історії й теорії націоналізму, влаштовують іспити один одному, вірячи, що це конче необхідно саме зараз. До бажання боротьби додавалося юначе прагнення долучитися до таємниці, навіть конспірацію вони сприймають як певний різновид гри, хай і небезпечної, але гри. Емгебістам досить було вхопитися за одну ниточку, щоби дуже швидко розмотати весь клубок підпільних зв'язків, який хлопцям і дівчатам здавався законспірованим.

У якийсь момент може видатися, що дуже вже легко здалися на допитах ці борці, ще вчорашні діти. Насправді вони були готові до самопожертви. Так, не кожен зумів (через зовнішні обставини чи прагнення жити) померти так, як Віталій Мельник, котрий застрелився аж на Київщині, далеко від рідної домівки, щоби не потрапити в руки «слідчих» органів. Та вони робили все можливе, щоби не зрадити друзів, не потягнути за собою інших. Це було дуже нелегко, якщо врахувати жорстокі «методи дізнання». Можливо, до них не застосовували найжахливіших тортур, бо мали підтвердити тільки вже відомі факти. Ми не

знаємо, які це саме тортюри, але про їх справжню жахливість свідчить те, що завдяки їм зламали, здавалося, найстійкішого, найдосвідченішого – провідника «Лугового», перетворивши його в болючий шматок кривавого м'яса. Він через високу посаду найбільше знав, він найбільше і розповів. Зокрема і про юнацтво Віньковеччини, його напівдитячу боротьбу. Однак покара для молоді була безмірно жорстокою: навіть за одноразове надання притулку, передавання «грипсів», змісту яких зовсім не знали, за невдалу спробу, всього одну, поширити листівки тощо дали від десяти до двадцяти п'яти років ув'язнення.

Уже йшлося про високий рівень удокументованості роману Василя Горбатюка, який ґрунтовно опрацював листи, щоденники, записи підпільників, а ще – їхні справи з протоколами допитів, які скрупульозно уклалися і зберігалися в архівах МГБ-КГБ і тільки недавно стали доступними для загалу. В. Горбатюк не обмежився Хмельницьким архівом, він провів колосальну роботу також у архівах Вінниці, Житомира, Києва. Введення документів у текст художнього твору стало однією з потужних тенденцій у світовій літературі ХХ-ХХІ ст., але найчастіше такі документи – витвір авторської фантазії. У творі Горбатюка це – реальні протоколи допитів, листи тощо (до цього, зрештою, спонукав сам жанр документального роману). Однак не можна не відзначити майстерності письменника у залученні документів у текст роману. Так, щоденник Віталія Мельника відтворює процес формування свідомості юнака, а також його романтичну наївність в особистих взаєминах, почуття постійної закоханості, «бо пора», переконання, що кохана повинна бути лише одним думцем у поглядах. Листи і протоколи стають сюжетними елементами роману, через які читач опосередковано може сам відтворювати внутрішній світ персонажів, роблячи авторську інтерпретацію зайвою. Показовими є, наприклад, протоколи допиту Лугового. Спочатку він відмовляється давати відповіді, відкидає усі звинувачення. Раптом усе змінюється протягом одного допиту, що може викликати здивування. Пояснення дають ті ж такі протоколи. Вони на одну-дві сторінки, але звернімо увагу на час початку й завершення допитів, які тривали по чотири-шість годин. Не треба давати пояснень, бо і так зрозуміло, що весь цей час в'язень зазнавав жорстоких тортур, від яких потім помер у тюремній камері.

Василь Горбатюк іде в руслі ще однієї світової тенденції, щоправда, це стосується не стільки художньої літератури, скільки історичної науки. Зараз значення документів набувають суб'єктивні свідчення окремих людей, насамперед – «пересічних» людей, які були живими свідками й учасниками подій. Це стосується як уже згадуваних листів, щоденників, так і спогадів, усних чи письмових, розповідей, інтерв'ю тощо. Саме такі живі свідчення з минулого й сучасності стали основою роману «Ще настане ваша пора». А це безпосереднє спілкування з персонажами роману, їх родичами, сусідами, односельцями, знайомими... Письменник не обмежився мешканцями Віньковеччини, бо доля розкидала колишніх підпільників-«націоналістів» далеко за межі рідного краю. Хтось із героїв твору не зміг, а хтось і не захотів жити серед тих, хто зрадив чи цькував, тому подався до духовно близької Львівщини, опинився на Київщині чи залишився в Сибіру, бо далеко.

Довгі роки (автор зазначає, що почав писати роман із 2003 р.) В. Горбатюк безпосередньо спілкувався з земляками, листувався з тими, хто був за межами Хмельниччини і використовував кожен нагоду, хай і рідкісну, побачитися з ними. Мабуть, канва твору формувалася в уяві письменника вже давно, але він неспішно і наполегливо заповнював кожне вічко цієї канви зібраним матеріалом (хоча таке суконно-канцелярське слово не дуже доречне для характеристики цікавого спілкування з неординарними людьми), а при потребі – коригував розвиток дії. Саме так з'явився сімнадцятий розділ третьої частини роману: після того, як В. Горбатюк побував на місці загибелі Віталія Мельника – у селі Ожегівка на Київщині, поспілкувався з Оленою Зоренко, котра ще зовсім маленькою бачила повстанців у останній день їхнього життя, говорила з ними... Побував письменник в Ожегівці влітку 2012 року, але відповідний розділ органічно влився в сюжет роману, став його закономірною кульмінаційною точкою. Прагнення бути максимально точним виявляється навіть у тому, що автор роману особисто побував у тих містах, селах, місцевостях України, з якими пов'язана була діяльність оунівців Вінковеччини, що не може пройти повз увагу читача у відповідних описах.

Можна констатувати: «Ще настане ваша пора» не тільки документальний, але і роман. Зрозуміло, що без авторського домислу твір про події шістдесятирічної давнини не міг обійтися, як не міг і виходити за межі конкретних реальних подій. А проте письменник їх так компонує, дає таке художньо-психологічне опрацювання і мотивування, мистецьке узагальнення конкретно-чуттєвого, що перед нами постає захоплюючий пригодницький роман, соціально-психологічна картина українського буття середини ХХ століття, котрі весь час тримають в напрузі читацьку увагу.

Здавалось би, письменникові все від початку до кінця вже відоме, про закономірний хід і фінал подій читачі теж заздалегідь здогадуються, якщо хоч би трохи знають недавню історію України, а багато хто ще й був самовидцем цієї історії. Автор не вдається до часових зміщень, веде віддавна традиційну хронологічно послідовну оповідь. Однак змушує нас переживати все разом зі своїми героями, любити і страждати з ними, хвилюватися за них, неодноразово переживати внутрішні потрясіння. Увагу в напрузі тримають численні ретардації в романі, вмільний перехід від сюжетної лінії одного персонажа до лінії іншого, котрі химерно переплітаються, витворюючи цілісне полотно твору. Через дію, за дотичною (а тільки так, стверджують авторитети, повинна зображувати справжня література) постає перед зором читача життя українського села, України загалом у роки перед, під час війни та особливо у післявоєнні. Повсякденну людську працю, турботи про сім'ю, усвідомлення себе і спільноти, намагання пристосуватися чи протистояти до жорстокої, нелюдської влади.

Пишу ці рядки й усвідомлюю, чому письменник не я, а Василь Горбатюк. Постійно збиваюся на якусь абстрактно-наукову мову, публіцистичний пафос, загальникову риторіку, які навряд чи приваблюють широкого читача. І задаюся питанням, а що ж привертає увагу в романі В. Горбатюка, змушує не відриватися від сторінок твору? Відповідь проста і стара як світ: письменник знаходить чимало художніх деталей, обкладає, обплутує ними читача, занурює в

текст, зрештою перетворюючи життя персонажів на якийсь час на життя читача. Позірна неспішність, плавність оповіді лише сприяють цьому. Здавна відомо, що саме це вміння потрібно досягнути епікові, романістові, однак приходить воно до небагатьох. Одним із таких небагатьох став Василь Горбатюк у документальному романі «Ще настане ваша пора». Майстерність виявляється в можливості зберегти живу конкретність реальних подій і явищ, витворити з окремих фрагментів спогадів і розповідей цілі живописні картини. Наприклад, розповідь про те, як циган пригощав помідорами з цукром Сяню (Олександра) Кравчука у в'язничній камері.

Ось початок підрозділу: «Стигли помідори – великі, червоні, крутобок – лежали перед ним на зіжмаканій газеті, розстеленій на камерному столику, намертво прикрученому до підлоги. – Їж, – припрошував циган і сам зі смаком наминав. Розламував метикими смаглявими руками навпіл, обидві половинки вивертав догори м'якоттю – теж червоною, як і зверху, тільки вологою, драглистою, зі світлими зеренцями, посипав пучкою цукру, кусав шматок хліба, потім білими рівними зубами ще раз половинив обидві частини помідора, із насолодою жував. – Їж, – спинявся на мить, кивав на стіл і знову смакував». Або ж опис рукавички, яку викинула заарештована Галя Мельник з вантажівки батькові на засніжену дорогу, та цілої історії, яка виростає з цього. І таких реальних фактів, дрібних і масштабних, відтворено в романі чимало. І, мабуть, не менше тих подій у творі, портретних, пейзажних, інтер'єрних тощо описів, розповідей, роздумів, які зродила авторська фантазія і які є найсправжнішою правдою. Не тільки художньою, а й історичною. Коло замкнулося: документальний роман нерозривно пов'язав історію з літературою, реальність із творчою майстерністю, художньою досконалістю. Видається, тому, що все зображене письменник пропустив через себе, пережив разом із героями твору, поєднавши ремісничу вправність романіста з високим натхненням співпереживання.

Микола Васьків